

Po rokoch konečne šanca ?

Keď si po rokoch zlých skúseností vedci prečítali Programové vyhlásenie vlády a našli v ňom len 18 riadkov o vede a výskume, mali, v najlepšom prípade, zmiešané pocity. Nie, že by nesúhlasili s obsahom v takej všeobecnej rovine. Z tých 18-tich riadkov sa však nedalo ani len odhadnúť, aká je šanca na to, aby sa skutočne nevyhnutné pozitívne zmeny aj uskutočnili.

Vedci, najmä tí, ktorí uspeli v celosvetovom meradle, s obavami a netrpezlivo čakali, čo sa bude diať. Tých vleklých problémov slovenskej vedy a výskumu je totiž priveľa. A jasne vidieť ich dôsledky. Ani naši najlepší vedci jednoducho nemajú dostatočné podmienky na to, aby viac pomohli svojej krajine, kvalitnejšiemu vzdelávaniu, spoločnosti, ekonomike a rozvoju poznania. Slovensko zúfalo nekonkuruje Európe, svetu a porovnateľne veľkým krajinám v oblasti špičkových vedeckých výkonov. Zo Slovenska odchádza príliš mnoho talentovaných, pracovitých a zároveň ambiciózných ľudí. A náhrada zo zahraničia neprichádza. Kvalita vzdelávania už nie je dostatočná a dlhodobo klesá.

Zdá sa však, že by mohlo svitať na lepšie časy. A my, vedci, máme po dlhom čase skutočne trochu optimizmu a nádeje v duši. Prečo?

Súčasťou nového vedenia ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu je na pozícii štátneho tajomníka vynikajúci vedec dr. Paulis, absolvent Fakulty matematiky, fyziky a informatiky a tiež aj Lekárskej fakulty Univerzity Komenského. Dr. Paulis, ktorý ako vedec celé roky triezvo vnímal neutešenú situáciu vo vede, výskume a vysokom školstve, dostal na starosť práve vedu a výskum.

Práve v týchto dňoch finalizuje štátny tajomník Paulis rozpracovanie Programového vyhlásenia vlády. K spolupráci pozval reprezentantov slovenskej vedy a výskumu. S vzájomným rešpektom a v konštruktívnej spolupráci sa rodí plán konkrétnych opatrení. Ak budú realizované, na Slovensku sa v prospech Slovenska udeje niečo skutočne dôležité a pozitívne.

Rozpracovanie Programového vyhlásenia vlády zahŕňa reformy vo financovaní vedy a výskumu (VaV), v prehľadnosti, cielenosti a transparentnosti podpory VaV, v hodnotení tvorivej činnosti, v strategickom riadení, internacionalizácii, rozvoji ľudských zdrojov v VaV a tiež špecifické aspekty, akým je transformácia SAV a pandémie COVID-19 a príprava na krízové situácie.

Druhým faktorom, ktorý je vskutku historický a priam rukolapne nabáda celé Slovensko k zlepšeniu podmienok a stavu vedy a výskumu, je neplánované a o to silnejšie poučenie z pandémie COVID-19. Azda každý triezvo uvažujúci človek, aj keď nie je vedcom,

výskumníkom či vývojárom, si mohol lepšie ako kedykoľvek predtým uvedomiť, že bez kvalitnej vedy a výskumu nejde riešiť veľké a najmä nečakané výzvy a problémy ľudstva.

Všetci sme mohli vidieť, že slovenskí vedci a technológovia dokázali veľmi dobre a pružne reagovať na situáciu, na ktorú sa vlastne cielene nepripravovali. Poodhalili potenciál, ktorý na Slovensku v chytrých hlavách je. Pripomenuli, že ten potenciál už netreba viac ignorovať. V záujme nás všetkých.

A do tretice – na Slovensko prichádza veľký balík peňazí – Fond obnovy. Viac ako 6 miliárd EUR na rok! Aby sa z Fondu obnovy nestal fond hanby národa, mala by byť rozumná časť finančných prostriedkov premyslene, štruktúrovane a hierarchicky použitá na podporu vedy, výskumu a vysokého školstva. Mohla byť to aj miliarda. Ak Fond obnovy rozumne nevyužijeme, premárnime historickú šancu.

Pritom je veľmi dôležité, aby prostriedky z Fondu obnovy nenahrádzali podporu zo štátnych prostriedkov. Rovnako je veľmi dôležité, aby boli tieto mimoriadne prostriedky rozdelené transparentne a súťažnou formou. Kritériom musí byť výlučne kvalita vedeckého projektu či zámeru.

Dosiahnuť rozumnú nápravu vo všetkom sa, pri triezvom odhade, asi v rámci jedného volebného obdobia nedá stihnúť. Dôležité je teda zamerať sa na opatrenia, ktoré sú realizovateľné v relatívne krátkom čase a pritom sú prioritne zásadné pre dlhodobé zlepšenie.

Také opatrenia, aby riešili deštruktívne problémy. Najmä absenciu zákona o štátnej vednej politike zodpovedajúceho súčasnému stavu sveta, nízku finančnú podporu VaV a vzdelávaniu a jej zlé rozdeľovanie, absenciu celoštátneho hodnotenia výskumu medzinárodným panelom, absenciu identifikácie a podpory excelentnosti, predimenzovanú a nestratifikovanú sieť VŠ, nedostatočnú podporu mladých vedcov a nedostatočnú podporu VaV zo strany súkromného sektora.

Štátny tajomník Paulis a predstavitelia VaV sa vzácnne zhodli na bezprostredných nástrojoch nápravy: hodnotenie grantových projektov, hodnotenie tvorivej činnosti, nástroje financovania, talenty a ľudské zdroje, reforma SAV a výskumných ústavov.

Súčasne s realizáciou týchto opatrení je extrémne dôležité, aby si vedci, manažéri, politici a verejnosť vzájomne porozumeli v tom, čo je potrebné a možné skúmať. Laickým a zjednodušujúcim škodlivým názorom, zdá sa, lacno nahráva to, že sme malá krajina a každý chápe, že 5-miliónové Slovensko si nemôže dovoliť výskum v rozsahu, ktorý je možný napr. v USA, Japonsku alebo veľkom európskom štáte.

Avšak žiadna spoločnosť a štát, a teda ani Slovensko, sa nemôže rozvíjať bez výskumu motivovaného zvedavosťou. Bez nápadov, ktoré sa rodia v najtalentovanejších hlavách národa. Samozrejme, kritériom podpory musí byť vedecká kvalita konfrontovaná so svetom a súčasnými hranicami poznania.

Nikoho na Slovensku nemožno obmedzovať v druhu výskumu, ak preukázateľne dosahuje mimoriadne svetové výsledky a je v možnostiach štátu vytvoriť mu podmienky pre daný výskum. Pre znalostný a kultúrny rozvoj národa a spoločnosti je to absolútne nevyhnutné.

Netreba sa báť podpory tzv. základného či akademického výskumu. Aj preto, že v skutočnosti mnoho vedcov pôsobiacich v inštitúciách základného výskumu realizuje svoj výskum s cieľom dosiahnuť výsledok, ktorý má priamu praktickú aplikáciu, alebo môže viesť k praktickej aplikácii. Ide teda o základný výskum s potenciálom aplikácie (ktorý je napokon vždy prítomný, ak je výskum kvalitný!). Pritom tento výskum nie je bezprostredne vyžiadaný výrobnou praxou alebo spoločenským problémom. Aj tu musí byť kritériom podpory kvalita, ktorá bude posúdená vo vzťahu k medzinárodnému výskumu a stavu poznania.

Je nesporné, že slovenskí vedci musia ústretovo zohľadniť potreby spoločnosti, hospodárstva a výrobnéj praxe. Treba však na Slovensku vytvoriť rozumné podmienky a kritériá na to, aby mohli byť vedci aj takto užitoční.

V bytostnom záujme národa, štátu a spoločnosti je tiež poznanie svojej histórie a kultúry. Identifikácia a riešenie spoločenských problémov je podmienkou rozumného prežitia. Bez spoločenských a humanitných vied by spoločnosť doslova zdegenerovala. Aj tu však musí byť kritériom podpory vedecká kvalita. Nekvalitný výskum a nekvalitné riešenia nám nepomôžu.

Plánované opatrenia na, neváham povedať, záchranu vedy a výskumu na Slovensku potrebujú čo najširšiu podporu a porozumenie. Tých, ktorí riadia našu krajinu. Ale aj širokej verejnosti. Práve tá by sa mala veľmi rázne dožadovať reformy vedy a výskumu a jej lepšej podpory. Vo vlastnom záujme. Pre kvalitnejší život a rozumnú perspektívu.

prof. RNDr. Peter Moczo, DrSc.
predseda Učenej spoločnosti Slovenska

1.10.2020